

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему «СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО
ВІКУ»**

Виконала: студентка II курсу, групи
8.0539- з

спеціальності 053 Психологія

Дозорова Аліна Юріївна

Керівник: д.психол.н., професор кафедри
психології Ткалич М.Г.

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри
психології Грандт В.В.

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2020 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Дозорова Аліна Юріївна _____

1. Тема роботи Соціально-психологічні особливості гендерних стереотипів у дітей молодшого шкільного віку _____
керівник роботи Ткалич М.Г. д.психол.н., професор кафедри психології
затверджені наказом ЗНУ від «14» липня 2020 року № 14031-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати теоретичні аспекти вивчення ефективності стилю управління в аналіз теоретичних аспектів вивчення гендерних (статеві – рольових) особливостей дітей молодшого шкільного віку; дослідження теоретичних основ поняття статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку; експериментальне дослідження статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 2 рисунок, 2 таблиці
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Ткалич М.Г., професор		
Розділ 1	Ткалич М.Г., професор		
Розділ 2	Ткалич М.Г., професор		
Висновки	Ткалич М.Г., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2020 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2020 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2020 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	вересень-жовтень 2020 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	жовтень 2020 р.	Виконано
6	Написання висновків	листопад 2020 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2020 р.	Виконано

Студент _____ А.Ю. Дозорова

Керівник роботи _____ М.Г. Ткалич

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Гречинарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 64 сторіноки, 1 рисунок, 2 таблиці, 80 джерел, 2 додатка.

Об'єкт дослідження – гендерні стереотипи.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості гендерних стереотипів у дітей молодшого шкільного віку

Мета дослідження полягає у визначенні соціально-психологічних особливостей гендерних стереотипів у дітей молодшого шкільного віку, шляхом оптимізації їх впливу на становлення статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що у становленні статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку значна роль належить соціально-психологічним чинникам, серед яких провідну роль відіграє найближче оточення (сім'я, школа, однолітки), а також особливості та зміст навчально-виховного процесу. Тому спеціально побудовані корекційні заняття можуть суттєво вплинути на зміну традиційних гендерних стереотипів та настанов учасників навчально-виховного процесу, що допоможе гармонізувати процес становлення статево-рольової ідентичності у дітей молодшого шкільного віку.

Наукова новизна полягає у теоретичному та експериментальному вивченні особливостей основних соціально-психологічних особливостей статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку.

Галузь використання: матеріали роботи можуть бути використані в роботі психологів з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку, а також, для консультації батьків дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

**ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ, ДІТИ, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК, .
СТАТЕВО-РОЛЬОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ.**

SUMMERY

Dozorova A. Y. Socio-psychological features of junior schoolchildren' gender stereotypes

Master's thesis: 64 pages, 1 figure, 2 tables, 80 sources, 2 appendices.

The object of research is gender stereotypes.

The subject of research - socio-psychological features of gender stereotypes in children of primary school age

The aim of the study is to determine the socio-psychological characteristics of gender stereotypes in children of primary school age, by optimizing their impact on the formation of gender and role identity of children of primary school age.

The hypothesis of the study is that in the formation of gender and role identity of primary school children a significant role belongs to socio-psychological factors, among which the leading role is played by the immediate environment (family, school, peers), as well as features and content of educational process. Therefore, specially designed correctional classes can significantly affect the change of traditional gender stereotypes and guidelines of participants in the educational process, which will help harmonize the process of formation of gender-role identity in primary school children.

The scientific novelty lies in the theoretical and experimental study of the main socio-psychological features of the gender-role identity of primary school children.

Field of use: the materials of the work can be used in the work of psychologists with children of preschool and primary school age, as well as for consulting parents of children of preschool and primary school age.

Key words: GENDER STEREOTYPES, CHILDREN, JUNIOR SCHOOL AGE, SEXUAL-ROLE IDENTITY.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	9
1.1 Психологічні особливості розвитку особистості дітей молодшого шкільного віку.....	9
1.2 Сформованість гендерних уявлень у дітей молодшого шкільного віку.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	23
1.1. Статеворольова ідентичність як складова ідентичності особистості.....	23
1.2. Формування статево-рольової ідентичності особистості дітей молодшого шкільного віку	25
1.3. Психологія гендерних відмінностей.....	31
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	38
2.1. Програма експериментального дослідження статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку	38
2.2. Результатидослідження відповідно до використаного інструментарію.....	40
2.2.1 Проективна методика «Якими я уявляю справжніх чоловіка та жінку»...	43
2.2.2. Рисунковий тест «Намалюй людину».....	43
2.2.3. Опитування «Основні риси характеру в залежності від статі».....	46
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕ.....	54
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність і доцільність дослідження обумовлюються трансформаційними змінами в Україні, що стосуються процесу становлення творчої, активної, самодостатньої, незалежної від статі, андрогінної особистості.

На сьогодні в психологічній науці досить чітко проводиться межа між психологією статі та гендерними дослідженнями: «теоретико-методологічними засадами психології статі виступає біодетерміністична парадигма, а основою гендерних досліджень в психології є парадигма соціально-конструктивістська» [17; 45.], відповідно до якої видається можливим твердження і про розмежування статево-рольової та гендерної ідентичності особистості, що є наслідком процесу гендерної соціалізації (або розуміння їх тотожними).

Методологічні основи гендерних досліджень знаходять адекватне підґрунтя у вітчизняній психології: теоретико-експериментальне вчення Б.Г.Ананьєва про людину (вивчення статевої характеристик, як індивідуальних властивостей індивіда і їх зв'язок із особливостями його соціальної поведінки), культурно-історична концепція Л.С.Виготського (залежність рівня розвитку від соціокультурної ситуації). Їм відповідають основні положення інтерпретаційних схем гендерних досліджень західних науковців (концепція соціальної ідентичної особистості Х.Теджфела і Дж.Тернера, соціально-конструктивістський підхід).

Вибрані для дослідження діти молодшого шкільного віку – це час, коли суб'єкт прагне розширити й уточнити зміст свого „Я”. Цей віковий період є важливим етапом становлення статево-рольової ідентичності, бо саме у цьому віці відбувається активне усвідомлення суті своїх ставлень до інших людей та самого себе, розширюється й уточнюється статево самовизначення. Саме у шкільному віці, як підкреслюється науковцями, відбувається становлення статево-рольової ідентичності, яка є внутрішнім переживанням своєї статевої належності, набуттям гендерної ролі й уподібненням до неї, своєрідною

єдністю статевого самоусвідомлення і поведінки. Молодший шкільний вік, визначає подальший розвиток дитини, орієнтацію на справжні зразки Я-хлопець і Я-дівчина в нових змінних умовах, наповнення їх егалітарними цінностями, якими передбачено формування гендерної самосвідомості, статевої „Я-концепції” та статево-рольової ідентичності.

Об’єкт дослідження – гендерні стереотипи.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості гендерних стереотипів у дітей молодшого шкільного віку

Мета дослідження полягає у визначенні соціально-психологічних особливостей гендерних стереотипів у дітей молодшого шкільного віку, шляхом оптимізації їх впливу на становлення статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що у становленні статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку значна роль належить соціально-психологічним чинникам, серед яких провідну роль відіграє найближче оточення (сім’я, школа, однолітки), а також особливості та зміст навчально-виховного процесу. Тому спеціально побудовані корекційні заняття можуть суттєво вплинути на зміну традиційних гендерних стереотипів та настанов учасників навчально-виховного процесу, що допоможе гармонізувати процес становлення статево-рольової ідентичності у дітей молодшого шкільного віку.

Відповідно до поставленої мети та гіпотези були визначені такі завдання дослідження:

1. Аналіз теоретичних аспектів вивчення гендерних особливостей дітей молодшого шкільного віку
2. Дослідження теоретичних основ поняття статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку;
3. Експериментальне дослідження статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку;

Методи дослідження: - теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, систематизація наукової літератури); -емпіричні (спостереження; бесіда; тестування: методики).

Наукова новизна полягає у теоретичному та експериментальному вивченні особливостей основних соціально-психологічних особливостей статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку, а також розробка та впровадження спеціального психологічного впливу, що дозволяє гармонізувати розвиток статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку в умовах сім'ї та школи.

Практичне значення: матеріали роботи можуть бути використані в роботі психологів з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку, а також для консультації батьків дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел 80 найменувань. Загальний обсяг основного тексту 54 сторінки. Робота складає: 2 додатка, 2 рисунка, 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Психологічні особливості розвитку особистості дітей молодшого шкільного віку

Початковий період шкільного життя займає віковий діапазон від 6-7 до 10-11 років та називається молодшим шкільним віком і характеризується тим, що провідною на цьому онтогенетичному етапі стає навчальна діяльність. “Під провідною діяльністю у вітчизняній дитячій психології розуміється така діяльність, в процесі якої відбувається формування основних психічних процесів і властивостей особистості, які характеризують головні набуття даного періоду розвитку. Молодший шкільний вік і є періодом найбільш інтенсивного формування навчальної діяльності” [41; 192] .

Молодший шкільний вік називають вершиною дитинства. Дитина зберігає багато дитячих якостей: легковажність, наївність, погляд на дорослого знизу вгору. Але вже втрачає дитячу безпосередність у поведінці, у дитини з'являється інша логіка мислення. У школі учні набувають не тільки нові знання та вміння, але й певний соціальний статус. Змінюються інтереси, цінності дитини, весь спосіб життя.

Анатомо-фізіологічне дозрівання молодшого школяра

У цей період відбувається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму, де слід звернути увагу й на те, що дрібні м'язи розвиваються досить повільно, внаслідок чого дітям важко виконувати рухи, які вимагають чіткої координації. Збільшення росту і ваги, витривалості, життєвої ємності легень йде досить рівномірно та пропорційно. Кісткова система молодшого школяра ще знаходиться в стадії формування: окостеніння хребта, грудної клітки, таза, кінцівок ще не завершено, у кістковій системі ще багато хрящової тканини. Також, це вік відносно спокійного та рівномірного фізичного розвитку.

Відбувається функціональне вдосконалення мозку. Так, до шести, семи років завершується морфологічне дозрівання лобного відділу великих півкуль, що створює сприятливі можливості для здійснення довільної поведінки, планування і виконання.

Розвивається аналітико-систематична функція кори; поступово змінюється співвідношення процесів збудження і гальмування (однак перший ще довго продовжує домінувати, що зумовлює непосидючість та підвищену емоційну збудливість молодших школярів); процес гальмування стає дедалі сильнішим, хоча як і раніше переважає процес збудження, молодші школярі високою мірою збудливі та імпульсивні.

Зростає роль другої сигнальної системи в аналізі та синтезі вражень зовнішнього світу, в утворенні тимчасових зв'язків, виробленні нових дій та операцій, у формуванні динамічних стереотипів. Основною особливістю цього віку є зміна соціальної позиції особистості: вчорашній дошкільник стає учнем, членом шкільного і класного колективів, де слід дотримуватися нових норм поведінки, вміти підпорядковувати свої бажання новому розпорядку тощо. Все це сприймається дитиною як певний переломний момент у житті, який супроводжується ще й перебудовою системи взаєностосунків з дорослими, найавторитетнішою фігурою серед яких стає вчитель [55].

Навчальна діяльність молодшого школяра

Згідно з Д.Б. Ельконіним. "навчальна діяльність – це діяльність спрямована, що має своїм змістом оволодіння узагальненими способами дій у сфері наукових понять, до такої діяльності мають спонукати адекватні мотиви. Ними можуть бути мотиви набуття узагальнених способів дій, або, простіше кажучи, мотиви власного зростання, власного вдосконалення" [7].

Мотив – це спонукання до діяльності, пов'язане з задоволенням потреби людини. Це спрямованість школяра на окремі сторони навчальної роботи, пов'язана з внутрішнім ставленням учня до неї. До видів мотивів можна віднести пізнавальні та соціальні мотиви.

Мотивація – перший обов'язковий компонент структури навчальної діяльності. Мотивація є суттєвою характеристикою самого суб'єкта цієї

діяльності. Вона може бути внутрішньою або зовнішньою відносно діяльності, але завжди залишається внутрішньою характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності. [38; 25]

Збагачується мотивація навчальної діяльності школярів. Розвиваються їхні пізнавальні інтереси, зацікавленість не лише процесом, а й змістом навчання, усвідомлення необхідності виконання навчальних завдань, почуття обов'язку, відповідальності перед учителем і батьками.

До основних складових навчальної діяльності молодших школярів належать наступні:

1. Змістові складові - це вимоги до змісту навчання (науковість, духовність), необхідність тривалого утримання уваги учнів на конкретному предметі, оптимальна кількість запам'ятовування навчального матеріалу.

2. Цільові складові. У навчанні цілі є більш складніші ніж у грі, вони визначаються змістом навчальної програми. Також виникає різниця між цілями, які ставить вчитель й тим, як їх сприймає та усвідомлює учень.

3. Мотиваційні складові. Мотиви навчання першокласників дуже різноманітні. Їм подобається читати, писати, лічити, вони уважно слухають оповідання. Але інтерес виникає до процесу навчання, а не до його оцінки. При цьому переважають ігрові мотиви, саме вони і спонукають до учбових дій. З віком інтерес до навчання збільшується.

4. Операційні складові - це нові операції, дії та уміння для оволодіння знаннями. Молодші школярі можуть виконувати орієнтовні, виконавчі, контролюючі, завершальні, згорнуті та розгорнуті дії. Уміння молодших школярів характеризуються повільністю їх утворення, частими помилками, довільністю уваги та свідомим контролем виконання.

5. Емоційно-вольові складові. Майже вся навчальна діяльність пов'язана із стресами учнів та вчителів. Вони виникають при виконанні не дуже приємних навчальних завдань, неможливості їх виконання у поставлені строки, одержанні небажаної оцінки. Якщо стрес є невеликим, то він стимулює учнів до учіння.

6. Комунікативні складові. Для молодшого школяра зростає значення слова і мовлення (усного, а потім писемного). Учні дуже активно сприймають кожне слово та дії вчителя.

7. Результативні складові. Результатами навчальної діяльності є знання, уміння, психічний розвиток та вихованість дитини. Причини неуспішності можуть бути зовнішні (захворювання, перевантаження тощо), або внутрішні (неуважність, відсутність інтересу, порушення дисципліни, непосидючість).

8. Контрольно-оцінні складові. До них належить контроль навчальної діяльності з боку вчителя та батьків, самоконтроль учня. При оцінці учіння слід оцінювати саме результати цього процесу, а не учня [36].

Становлення і розвиток особистості у молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як:

Адаптація - це пристосування дитини до нового соціального середовища, в якому тепер перебуває учень. Адаптація це саме той процес який показує нам адаптованість учня до шкільної сфери, який можна виміряти за допомогою методик на адаптацію.

Індивідуалізація – розуміння учнем своєї індивідуальності, своїх індивідуальних можливостей, вмінь та навичок якими він володіє. Особистісні якості та прояви в поведінці, розумінні .

Інтеграція – це коли учні включаються в одну групу ровесників (шкільний клас). Також це взаємодія в цій групі та приналежність до неї [38].

Основними новоутвореннями є довільність як особлива якість психічних процесів, уміння організувати навчальну діяльність, внутрішній план дій та рефлексія. Саме завдяки їм психіка молодшого школяра досягає рівня розвитку, необхідного для подальшого навчання в середніх класах, для переходу до підліткового віку з його особливими вимогами та можливостями [25].

Довільність психічних процесів у молодшого школяра.

У цьому віці центром психічного розвитку дитини стає формування довільності всіх психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, організації діяльності). Їх інтелектуалізація, внутрішнє опосередкування відбуваються завдяки первинному засвоєнню системи понять. Довільність виявляється в

умінні свідомо ставити цілі, шукати і знаходити засоби їх досягнення, долати труднощі та перешкоди. Протягом усього молодшого шкільного віку дитина вчиться керувати своєю поведінкою, психічними процесами, адже вимоги до них з перших днів перебування у школі передбачають досить високий рівень довільності. Тому молодший школяр долає свої бажання і здатен керувати своєю поведінкою на основі заданих зразків, що сприяє розвитку довільності як особливої властивості психічних процесів і поведінки.

Внутрішній план дій молодшого школяра.

Виконуючи завдання з різних навчальних предметів, діти шукають найзручніші способи, обирають і зіставляють варіанти дій, планують їх порядок та засоби реалізації. Чим більше етапів власних дій може передбачити школяр, чим старанніше він може зіставити їх варіанти, тим успішніше контролюватиме розв'язання завдань. Необхідність контролю та самоконтролю, словесного звіту, самооцінки в навчальній діяльності створюють сприятливі умови для формування у молодших школярів здатності до планування і виконання дій подумки.

Уміння молодшого школяра організувати навчальну діяльність.

Поряд із засвоєнням змісту наукових понять дитина оволодіває способами організації нового для неї виду діяльності - навчання. Планування, контроль, самооцінювання набувають іншого змісту, бо дія в системі наукових понять передбачає чітке виокремлення взаємопов'язаних етапів [34].

Навчатись вчитися є одним з основних завдань молодшого школяра, що передбачає засвоєння таких дій:

- 1) самоконтроль, суть якого полягає у співставленні дитиною своїх навчальних дій та їх результатів із заданими учителем еталонами і зразками;
- 2) самооцінювання, змістом якого є фіксування відповідності чи невідповідності результатів засвоєних знань, опанованих навичок вимогам навчальної ситуації;
- 3) самоорганізація у вивченні навчального матеріалу, підготовці до контрольних і самостійних робіт, виконанні творчих завдань тощо, що

передбачає уміння планувати час, організувати свою діяльність, контролювати й оцінювати її результати;

4) усвідомлення мети і способів навчання у школі та вдома, що є передумовою осмисленої, цілеспрямованої й ефективної навчальної діяльності.

Рефлексія молодшого школяра.

У дітей молодшого шкільного віку виникає усвідомлення власних дій, психічних станів. Особливість їх навчальної діяльності полягає в тому, що школярі повинні обґрунтовувати правильність своїх висловлювань і дій. Багато прийомів такого обґрунтування показує вчитель. Необхідність розрізняти зразки суджень і самостійні спроби в їх побудові сприяють формуванню у молодших школярів уміння ніби збоку розглядати й оцінювати власні думки та дії. Це вміння є основою рефлексії (лат. reflexio - відображення) - осмислення своїх суджень і вчинків з точки зору їх відповідності задуму та умовам діяльності; самоаналіз. Свідченням цього є здатність бачити особливості власних дій, робити їх предметом аналізу, порівнювати з діями інших людей. Якщо дошкільник здебільшого орієнтується на індивідуальний досвід, то молодший школяр починає орієнтуватися на загальнокультурні зразки, якими він оволодіває у взаємодії з дорослими та ровесниками.

Рефлексія змінює пізнавальну діяльність молодших школярів, їхнє ставлення до себе й до оточення, погляд на світ, змушує не просто приймати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, власні погляди, уявлення про цінності, значущість учіння. В цьому віці він тільки починає розвиватися [40].

Розвиток пізнавальних властивостей і процесів.

У молодшому шкільному віці продовжують розвиватися основні пізнавальні властивості і процеси (сприймання, увага, пам'ять, уява, мислення і мовлення). Наприкінці його вони перетворюються на вищі психічні функції, яким властива довільність і опосередкованість. Цьому сприяють основні види діяльності дитини цього віку у школі і вдома: навчання, спілкування, гра, художня діяльність, праця, тощо.

Розвиток сприймання. У молодших школярів сприймання стає більш довільним, цілеспрямованим, категорійним процесом. Сприймаючи нові для них предмети і явища, учні прагнуть відносити їх до певної категорії об'єктів. Сприймання в дітей часто обмежується лише впізнанням і наступним називанням предмета. Сприйняття учнів 1-2 класів відрізняється слабкою диференціацією. В процесі навчання школяра в початковій школі "сприймання становиться думаючим" (Д.Б. Ельконін). Воно стає: більш аналізуючим, більш диференційованим, приймає характер організованого спостереження, змінюється роль слова у сприйманні предметів і явищ [15].

Розвиток уваги. У молодшому шкільному віці, особливо у 1-2 класах, провідною залишається мимовільна увага. На перших порах учнів приваблюють лише зовнішні аспекти предметів, подій, явищ, що заважає проникнути в їх суть, ускладнює самоконтроль за навчальною діяльністю. Розвиток уваги молодшого школяра все більше й більше характеризується довільністю. Цьому сприяє чітка організація їх дій за зразком, а також дій, якими вони можуть керувати і які можуть контролювати. Протягом перших років навчання у школі увага дітей ще нестійка, тому в навчальній діяльності мають чергуватися розумові заняття із заняттями, складання схем, малювання, креслення. Крім цього молодшим школярам ще важко розподіляти увагу між різними видами роботи, а також переключати швидко свою увагу з одного об'єкта на другий.

Розвиток пам'яті. У молодшому шкільному віці інтенсивно розвивається довільна пам'ять, хоча мимовільна теж активно використовується. Під впливом навчання формується логічна пам'ять, яка відіграє основну роль у набутті знань. У дітей цього віку також розвинута наочно-образна пам'ять. Вони краще запам'ятовують конкретні предмети, факти, події. Це зв'язано з переважанням першої сигнальної системи. До недоліків пам'яті молодших школярів відноситься невміння правильно організувати процес запам'ятовування, невміння розбити матеріал для запам'ятовування на розділи чи підгрупи, виділяти опорні пункти для засвоєння, користуватися логічними схемами. У молодших школярів є потреба у дослівному запам'ятовуванні, що

пов'язано з недостатнім розвитком мови. В процесі навчання "пам'ять дитини стає розумовою" (Д.Б. Ельконін) [15].

Під впливом навчання в молодшому шкільному віці пам'ять розвивається в 2-х напрямках: — посилюється роль і збільшується вага словесно-логічного, смислового запам'ятовування;

— дитина оволодіває можливістю усвідомлено управляти своєю пам'яттю, регулювати її прояви.

Розвиток уяви. Основна тенденція в розвитку уяви молодших школярів полягає в переходах від переважно репродуктивних її форм до творчої переробки уявлень, від простого довільного їх комбінування до логічно обгрунтованої побудови нових образів. Зростає як вимогливість дитини до витворів її уяви, так і швидкість утворення образів фантазії.

Розвиток мислення. У дітей молодшого шкільного віку переважає наочно-образне мислення. Протягом цього віку формуються такі розумові операції, як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення. Л.С. Виготський відмічав інтенсивний розвиток інтелекту у цьому віці.

Розвиток мовлення. В учнів початкових класів активно удосконалюються навички усного мовлення: розширюється словниковий запас, вони оволодівають все складнішими граматичними структурами.

Щодо *емоційної сфери*, то для дітей характерний життєрадісний, бадьорий настрій, а також присутня емоційна вразливість, крім цього розвивається почуття симпатії, формуються моральні почуття: дружби, товариськості, обов'язку, гуманності.

Криза семи років.

Коли дошкільник вступає в кризу, самому недосвідченому спостерігачеві впадає в очі, що дитина раптом втрачає наївність і безпосередність: в поведінці, у відносинах з оточуючими він стає не таким зрозумілим у всіх проявах, які були до цього. Дитина починає манірнічати, вередувати, ходити не так, як ходив раніше. У поведінці з'являється щось навмисне, безглузде і штучне, вертлявість, клоунада, дитина робить з себе комедійного персонажа [39].

Виготський вважав: «Що мова як засіб спілкування призводить до того, що доводиться називати, та пов'язувати зі словами наш внутрішній стан. Цей зв'язок словами ніколи не означає утворення простого асоціативного зв'язку, а завжди означає узагальнення».

Змалку дитині кажуть: “Не плач, адже ти – чоловік!”, “Будь охайною, адже ти – дівчинка!” Дитина одержує еталони “доброго”, “злого”, “красивого”, “потворного” і т. д. Згодом, зустрівшись із новим явищем, людина дивиться на нього через вироблені у дитинстві оцінки і стосунки.

Такі оціночні еталони відіграють подвійну роль у стосунках, спілкуванні людей. З одного боку, вони допомагають швидко зорієнтуватись і правильно відреагувати на ті чи інші типові особливості людей, навіть малознайомих, але з другого боку, вони можуть викликати упередженість до людини, затулити її реальні якості і риси. Під впливом такого еталону, нерідко застосованого правильно, ми діємо за принципом: “Я його не знаю, але вже... не люблю”.

У 7-річному віці ми маємо справу з початком виникнення такої структури переживань, коли дитина починає розуміти, що означає "я радію", "я засмучений", "я сердитий", "я добрий", тобто у нього виникає осмислене орієнтування у власних переживаннях.

Переживання набувають сенсу, завдяки цьому у дитини виникає таке нове ставлення до себе, яке було неможливе до узагальнення переживань.

У 7-річному віці з'являється узагальнення одиничного досвіду спілкування, пов'язаного зі ставленням, перш за все з боку дорослих. Від якості, змістовного багатства цього досвіду залежить динаміка проживання дитиною кризи семи років.

У культурно-історичної традиції з кризою семи років пов'язується виникнення особистої свідомості.

Узагальнюючи різноманітні теоретико - експериментальні дослідження, Д.Б. Ельконін виділяє такі основні симптоми кризи:

- Втрата безпосередності. Між бажанням і дією вклинюється переживання того, яке значення ця дія буде мати для самої дитини.
- Манірність. Дитина щось із себе будує, щось приховує.

- Симптом "гіркої цукерки". Дитині погано, вона намагається цього не показувати. Виникають труднощі виховання: дитина починає замикатися і стає некерованою [15].

Ельконін, слідом за Л.С. Виготським, вважає, що в основі цих симптомів лежить узагальнення переживань. У дитини виникає нове внутрішнє життя, життя переживань, яке прямо і безпосередньо не накладається на зовнішнє життя. Виникнення внутрішнього життя - надзвичайно важливий факт, тепер орієнтація поведінки буде здійснюватися всередині цього внутрішнього життя [6].

Дослідження кризових періодів, М.І. Лісіною, дозволили намітити зміст особистісних новоутворень кожного вікового етапу. Дослідження кризи 7 років показало, що в цьому віці особливу значущість для дитини набувають його положення серед однолітків і його роль в більш широкому соціальному контексті. Соціальна активність, спрямована на завоювання визнання і поваги інших і на самоствердження, задає сенс всієї його діяльності [27].

Також є і небезпека на цій стадії розвитку дитини, на думку Е. Еріксона та інших, у можливості появи почуття неповноцінності або некомпетентності. Механізм їх появи пов'язаний з тим, що у молодших школярів центром зосередження стає випробування себе, в результаті чого відбувається диференціація дітей, впевнених у собі і невпевнених. Саме у невпевнених починає розвиватись неповноцінність. За Е. Еріксоном центральною подією у молодших школярів є психосоціальний конфлікт - любов до праці проти почуття неповноцінності. Деякі психологи відзначають, що з 6 до 8 років у дітей зростає бажання спілкуватися з іншими дітьми і дорослими. У 4-5 класах деякі діти стають упертими і неслухняними. Ці зміни відбуваються під впливом багатьох факторів. Деякі з них пов'язані із стихійним формуванням Я-концепції, Я-образу і самоповаги [17].

Комплекс неповноцінності — це сукупність негативно забарвлених уявлень про свою фізичної та психічної ущербності перед іншими людьми. Формується комплекс в дитинстві, під впливом батьківських установок, чи впливу вчителя в результаті помилок, невдач, поразок [38].

Узагальнюючи, можна сказати, що у дітей семи-десяти років основні властивості нервової системи за своїми характеристиками наближуються до властивостей нервової системи дорослих, хоч самі по собі ці характеристики ще не дуже стійкі.

На цьому віковому етапі у дитини формується ядро особистості (моральні почуття, цінності, переконання), відбувається набуття досвіду моральної поведінки, спілкування з однолітками. Вона вчиться не лише виконувати вимоги колективу, а й бере активну участь у постановці вимог, виборі доручень, справи, яка їй до душі. В учнів виникає ще одне новоутворення - відносно стійкі форми поведінки і діяльності, які в майбутньому становитимуть основу формування її характеру. Засвоєння цих дій означає, що молодший школяр із об'єкта навчання стає його суб'єктом, хоч самодостатнім у цій діяльності він стане пізніше.

1.2 Сформованість гендерних уявлень у дітей молодшого шкільного віку

У молодшому шкільному віці в дитини з'являється стійке уявлення про себе – « Я – хлопчик», « Я – дівчинка» – та усвідомлення норм статево – рольової поведінки. Згідно із загальними положеннями Базового компонента навчально-виховної освіти дитина має бути обізнана з образом самої себе – образом Я – та своїм місцем у системі людської життєдіяльності – у сім'ї, групі однолітків, соціально - комунікативному просторі, різних видах діяльності тощо. Дитина має бути здатною до самооцінювання, довільного регулювання своєї поведінки в різних життєвих ситуаціях, позитивного ставлення до свого внутрішнього світу, оптимістичного світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього.

Гендерне виховання є доволі новим напрямом в освіті. На його появу і розвиток вплинули такі чинники:

- Становлення в Україні демократичного суспільства;

- Реалізація принципу гендерної рівності чоловіків та жінок;
- Гендерні дослідження вітчизняних науковців.

Актуальність запровадження принципів гендерного виховання зростає після засвоєння дітьми прийнятих у суспільстві статевої норми поведінки, що впливають на подальшу гендерну соціалізацію.

Гендерна соціалізація є важливою складовою соціалізації дитини, оскільки займає основне місце в її особистісному розвитку та впливає на досягнення професійного і соціального статусу. Також гендерна соціалізація – ключовий компонент під час розроблення системи освітньої роботи, що дасть змогу сформувати у дітей молодшого шкільного віку егалітарні цінності, партнерство та взаємозамінність статей під час виконання в майбутньому батьківських і суспільних ролей.

Відмінності між поняттями «стать» і «гендер»

Стрімкий технологічний розвиток суспільства сприяв формуванню різних поглядів на соціальні ролі жінок і чоловіків, але, незважаючи на доступ до інформаційних ресурсів відповідної тематики, часто дорослі не ставляться відповідально до гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку. Іноді це пов'язано з тим, що вони самі не мають чіткого уявлення про відмінності між поняттями «гендер» і «стать».

Стать є первинною ознакою малюка, який народжується, тобто вперше входить до світу людей. Стать – це біологічна відмінність між людьми, яку визначають генетичні особливості клітин, анатомо – фізіологічні характеристики та репродуктивні функції.

Статева роль – сукупність поведінкових ознак, модель поведінки, яку людина має опанувати.

Психологічна стать – починає формуватися ще до моменту народження – коли батьки чекають на дитину певної статі. Іноді очікування дорослих не виправдовуються, але стереотип не зникає: те, що було придбане для дівчинки / хлопчика, обраний стиль спілкування з нею / ним – усе може спричинити дисгармонію у становленні психологічної статі дівчинки.

Чинниками, що впливають на засвоєння типової для статі поведінки, є такі:

- Форми спілкування дорослих із дітьми різних статей;
- Вибір імені, а особливо – пестливої форми;
- Вибір іграшок та одягу для дитини;
- Соціально – культурний рівень батьків.

Антропологи, етнографи та історики встановили відмінність між уявленнями в різних культурах про «типово чоловіче» або « типово жіноче». Те, що в одному суспільстві вважають» суто чоловічою справою», в іншому можуть визначати як « суто жіночу». Тож світове різноманіття соціальних характеристик чоловіків та жінок вказує на те, що біологічна стать не може пояснювати відмінності їхніх соціальних ролей. Саме тому виникло поняття «гендер», яке у 1968 році вперше визначив американський психоаналітик Роберт Столлер у книзі « Стать і гендер». А вже до середини ХХ століття існувало твердження про те, що відмінності між чоловіками і жінками, тобто приналежність індивіда, зумовлені лише біологічними чинниками.

Гендер – це організована модель соціальних взаємин між жінками і чоловіками, що характеризує не лише спілкування в сім'ї, а й визначає їхні відносини в основних соціальних інститутах. Саме соціокультурні норми, а не біологічна стать, визначають психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, професії чоловіків і жінок тощо. Бути чоловіком чи жінкою в суспільстві – означає не просто мати ті чи ті анатомічні особливості, а насамперед виконувати ті чи ті визначені іншими гендерні ролі.

Гендерна соціалізація – це процес засвоєння людиною соціально – статевої (гендерної) ролі, яку для неї призначено суспільством із народження. Гендерна соціалізація є невід'ємною складовою гендерного виховання дитини, що розпочинається ще до моменту її народження і триває протягом життя.

Диференціювання понять «стать» і «гендер» вивело осмислення соціальних процесів на новий теоретичний рівень. Наприкінці 80- х років ХХ століття феміністські дослідниці поступово переходять від критики патріархату і вивчення специфічного жіночого досвіду до аналізування гендерної системи.

Такі дослідження поступово трансформуються в гендерні, в яких на першому плані – підходи, що трактують всі аспекти суспільства, культури і взаємин як гендерні.

Гендерний підхід заснований на ідеї про те, що визначальними є не біологічні або фізичні відмінності між людьми, а культурне і соціальне значення, яке суспільство надає їм.

Гендерне виховання – це цілеспрямований і керований процес формування соціокультурних механізмів конструювання чоловічих і жіночих ролей, поведження, діяльності та психологічних характеристик особистості, запропонованих їй суспільством залежно від біологічної статі.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Програма експериментального дослідження статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку

Ідентичність - одна з найістотніших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість. За визначенням Е. Еріксона ідентичність базується на відчутті тотожності самому собі і неперервності свого існування в часі й просторі, а також на усвідомленні факту, що цю тотожність і неперервність визнає оточення [30; 59]. Ідентичність пов'язана з образом "Я", з усвідомленням власної індивідуальності та неповторності індивідуальних фізичних та психологічних рис. Водночас ідентичність - досить складна й різноманітна. Залежно від обставин вона виступає в різних якостях. Можна говорити про цілу множину, або про систему ідентичностей, які актуалізуються в різних ситуаціях, що відповідають різним соціальним ролям.

До поняття ідентичності зверталися класики соціології, автори відомої праці «Соціальне конструювання реальності» Бергер і Лукман,

Далі, розвиваючи свою думку, вони стверджували: "ідентичність є феноменом, який виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда й суспільств" [3;279.] Як соціальна істота, людина характеризується не лише індивідуальною, а й груповою ідентичністю, яка, на думку Е. Еріксона, пов'язана з груповими, насамперед географічними та історичними уявленнями (колективний "его"-простір-час), а також з економічними задачами (колективні життєві цілі) [30; 57]. Групова ідентичність пов'язана з ототожненням себе з певною групою чи спільнотою. В соціології та соціальній психології використовують поняття "соціальна ідентичність" та "рольова ідентичність". Згідно з теорією соціальної

ідентичності Г. Таджфела і Дж. Тернера, в основі соціальної ідентичності лежать процеси соціальної категоризації, тобто розділення соціальних об'єктів на такі, з якими особистість себе ототожнює, і такі, що складають групи інших, а також процеси само-категоризації, тобто віднесення особистістю самої себе до певної соціальної категорії чи групи. Соціальна ідентичність лежить в основі більшості групових процесів, таких як групова поляризація чи стереотипізація.[28].

Рольова ідентичність, яку можна розглядати, як окрему форму соціальної ідентичності, - це ідентичність, зумовлена соціальними ролями, тобто культурно прийнятними соціальними очікуваннями до відповідних видів поведінки, характерних для певних соціальних позицій. Рольова ідентичність, в основі якої лежить усвідомлення себе суб'єктом психологічних ролей, тісніше пов'язана з поняттям самості, ніж соціальна ідентичність. Американський соціолог Ч. Гордон, який розглядає рольову ідентичність як важливий складник Я-концепції особистості, виділяє п'ять її видів: 1) статеву ідентичність, ґрунтовану на гендерній ідентичності людини як чоловіка або жінки; 2) етнічну ідентичність, тобто ідентифікацію людини як члена расової, релігійної, національної спільноти або мовної групи, субкультури чи іншої соціальної структури; 3) ідентичності членства, базовані на зв'язку між людиною й організаційним життям суспільства завдяки всім формам групового членства (формального чи неофіційного); 4) політичну ідентичність, що походить від типових патернів відношення людини до конкуренції, влади і прийняття рішення; 5) професійну ідентичність, тобто систему рольових ідентичностей щодо роботи, як у домашньому господарстві, так і за його межами [31; 407].

Сучасні дослідження статевої ідентичності вказують на складний характер цього особистісного утворення. Воно розглядається перед усім як усвідомлення та переживання індивідом позиції Я відносно деяких образів-еталонів статі. Набуття індивідом психологічних і поведінкових властивостей, характерних для жінок або чоловіків, визначають як статево-рольову соціалізацію. Треба зазначити, що це дуже складний процес, пов'язаний із оволодінням певною гендерною роллю або стереотипом поведінки, який

традиційно асоціюється з жіночою або чоловічою соціальною функцією. В процесі статево-рольової соціалізації та формування гендерної ідентичності важливу роль відіграють соціальні та культурні фактори, що впливають на формування психологічної статі особистості. Гендерна ідентифікація людини відбувається в процесі гендерно-рольової соціалізації, коли людина навчається того, що є соціально значущим для чоловіків і для жінок.

Статева ідентичність, яку можна вважати однією з найістотніших із усіх рольових ідентичностей, пов'язана з розділенням людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням належності людини до тієї чи іншої статі. Вона полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статями (що стосується насамперед сексуальної поведінки та сексуальних почуттів, народженням дітей тощо). Статева ідентичність є не лише однією з найістотніших ідентичностей, а й чи не найпершою, що формується онтогенетично. Коли ми говоримо, що народилася дитина, ми обов'язково наголошуємо, що народився хлопчик чи дівчинка. Гендерно-рольова соціалізація - це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань до цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, що відповідають гендерним ролям. Статеві та гендерні ролі мають надзвичайно велике значення для нормальної соціалізації особистості серед безлічі ролей, що їх засвоює людина. Ці ролі тісно пов'язані з усвідомленням себе представником певної статі та з нормативами поведінки, характерної для представників цієї статі. Статеві та гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою й гендерною ідентичністю особистості.

1.2. Формування статево-рольової ідентичності особистості дітей молодшого шкільного віку

Формування гендерної (статево-рольової) ідентичності – одне із головних завдань розвитку особистості у дітей молодшого шкільного віку, а її зміст

залежить від соціальних очікувань соціуму. Становлення гендерної ідентичності підлітка проходить в умовах соціалізації із акцентом на відтворення домінуючої гендерної культури – це свідчить про її соціокультурне формування.

Інформацію про моделі та норми статевої поведінки індивід починає одержувати з дитинства, формуючи на підґрунті статевої ідентичності те, що ми називаємо тендером. Треба розрізняти поняття «статева ідентичність» та «гендерна ідентичність». Якщо статева – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то гендерна ідентичність полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі. Людина може мати певну чітко визначену статева ідентичність і водночас мати труднощі з гендерною ідентичністю, переживати невідповідність гендерним ролям і стереотипам, відчувати власну нереалізованість. Гендерна ідентичність розглядається психологами в таких аспектах: адаптаційна статева ідентичність як усвідомлення особистістю співвідношення своєї реальної поведінки з поведінкою інших жінок та чоловіків; цільова концепція “Я” як набір індивідуальних настановлень чоловіка або жінки на те, якими вони повинні бути; персональна ідентичність як особистісне співвіднесення себе з іншими людьми; еґо-ідентичність як глибинне психологічне ядро того, що саме особистість людини як представник статі означає для самої себе. Для зрілої особистості гендер стає функціональною заміною біологічної статі, а соціально-рольові закономірності і суперечності визначають сферу статевої поведінки особистості. [13; 132-157].

Гендерна ідентичність формується в процесі статево-рольової соціалізації. Цей процес відбувається, з одного боку, як засвоєння індивідами цінностей гендерної культури, що транслуються попередніми поколіннями, з другого – як трансформація цих цінностей, що є реалізацією притаманної молоді потреби у новаціях.

На становлення статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку суттєвий вплив мають особистісні детермінанти: статева

свідомість, самосвідомість, образ „Я” тощо. У зв'язку з цим розглядається статева „Я-концепція”, яка передбачає єдність і тотожність позитивних образів, що можуть бути неузгодженими між реальним та ідеальним „Я”, і стати причиною кризи розвитку особистості, ускладнюючи її статево самовизначення. „Я-концепція” виступає як набір когнітивних репрезентацій самості, що формують дві підсистеми – соціальну і особистісну – ідентичності [28]. „Я-концепція” не просто надає індивідові вірогідні відомості про себе, а допомагає виробити ефективні життєві орієнтації та виконує роль детермінанти активності суб'єкта у різноманітних суспільних стосунках із середовищем.

З 8-10 років починається новий соціальний етап життя людини, який називається молодшим шкільним віком. Головний соціальний зміст розвитку людини в цьому віці пов'язаний з процесами статево-рольової ідентичності і засвоєння різноманітних соціальних ролей. Цей період найбільш сенситивний для розвитку соціальних здібностей людини, які реалізуються через спілкування з ровесниками.

Гендерна ідентифікація – внутрішнє переживання своєї статевої належності та переживання гендерної ролі, уподібнення до неї, своєрідна єдність статевого самоусвідомлення і поведінки. Гендерна ідентичність – ідентичність, яка характеризує людину з точки зору її належності до чоловічої чи жіночої статі, усвідомлене прийняття нею зразків мужності та жіночності в культурі, є ширшим поняттям, ніж статево рольова ідентичність, оскільки включає в себе рольовий аспект і образ людини загалом. Статево- рольова поведінка – дії людини, зумовлені її належністю до певної статі.[12]

В онтогенезі особистості розрізняють первинну і вторинну статево ідентичність. Статева належність є першою категорією, в якій дитина починає усвідомлювати своє «Я», у віці старшого дошкільника і дівчатка і хлопчики починають усвідомлювати, що їхня стать незворотна і постійна, засвоюють і демонструють статево типізовані моделі гендерної поведінки. Визначальними характеристиками первинної гендерної ідентичності є почуття подібності, відчуття «ми – хлопці (дівчата)», ці характеристики психологічної статі знижують тривожність особистості, посилюють впевненість у собі. Процес

вторинної статевої ідентичності, статевого усвідомлення і поведінки припадає молодший шкільний вік, особливу роль у ньому відіграє наслідування моделей рольової поведінки. Розширення діапазону соціальних ролей поглиблює, збагачує уявлення особистості школяра про власну відповідність гендерним нормативам.

Процес розвитку гендерних ролей, як соціально зумовлених моделей статевої поведінки та статево-рольової поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією, одним із найістотніших складників якої є рольова, зокрема й гендерно-рольова (чи гендерна) соціалізація.

Молодший шкільний вік – найбільш драматичний і динамічний період становлення соціальної ідентичності, зокрема гендерної (статево-рольової) ідентичності. Саме в цьому віці, на думку Е.Еріксона, відбувається переструктурування сукупності дитячих ідентифікацій в нову конфігурацію в результаті відмови від одних і прийняття (набуття) інших [30] змінюються інтереси, уподобання, ідентифікаційні зразки, тематика проблемних ситуацій, значимість різних сфер життя (вибору професії та професійного шляху, релігійних і моральних переконань, міжособистісного спілкування, сімейних ролей [27;49-55.].

Розглядаючи динаміку персональної (особистісної) ідентичності дітей від дошкільного до молодшого шкільного віку до старшого, науковці фактично відповідають на питання, як вони стають дорослими – чоловіками та жінками, які зміни проходять у структурі особистості, як змінюється особистість, що набуває риси відповідної соціальної групи, тобто як формується соціальна ідентичність. Дослідження Н.Радіної, Є.Терешкової описують отримані статистично значимі відмінності у самопрезентації молодших підлітків: дівчата вважають себе більш компетентними в романтичних стосунках, а хлопці – у спортивній діяльності; до середнього підліткового віку зміни у самопрезентації хлопчиків наростають відповідно до соціальних очікувань від представників чоловічої статі: хлопчики вважають себе більш компетентними в професійній

сфері, сфері спортивних досягнень, а також проявляють високу самоповагу [18;61-78.]

Пояснення причини вираженого зростання соціальної компетентності, що відображена у конструюванні позитивної гендерної чоловічої ідентичності Б.Хасан та Ю.Тюменева знаходять в тому, що традиційні уявлення про «маскулінності» не відповідають з вимогами, які пред'являють батьки та вчителю до дошкільників і молодших школярів, тому, вступаючи конфлікти, хлопчики до підліткового віку навчаються поведінці регулювання взаєностосунків і дотримання соціальних норм. Оволодіння соціальними навичками конструктивної безконфліктної поведінки сприяє засвоєнню соціальних норм, становлення «Я-концепції» особистості дитини та безпосередньо відображається на соціальній компетентності, зокрема на статево-рольовій ідентичності. У дівчат не виникає ситуацій, які б вимагали затрату значних зусиль для засвоєння соціальних норм, відповідності очікуванням дорослих та соціально-рольовим нормам, тому процес становлення їх уявлень як представниць жіночої статі традиційно-схематичний [24;С.49-55.].

У процесі статево-рольової соціалізації дітей стадії належить особливе місце, тому що саме на цей період припадає формування зрілої гендерної ідентичності (Е. Еріксон). В механізм гендерної ідентичності в умовах гендерної субкультури включаються такі фактори (принцип “ми – вони”, принцип більшої схильності відповідати прикладові схожого на нас тощо), завдяки яким гендерна поведінка стає одним із головних параметрів оцінки дитини. Це стає вирішальною умовою досягнення зрілості гендерної ідентичності. Зріла гендерна ідентичність – це статус людини, яка на основі самостійного рішення й висновків досягла стабільного визначення й усвідомлення себе як чоловіка або жінки, прийняла себе цілком через гендерну поведінку, яка відповідає її біологічній статі.

Діти молодшого шкільного віку переходять до стадії статево-рольової соціалізації виявляється вирішальною у формуванні гендерного типу

особистості. Це обумовлюється тим, що у цей період формується зріла гендерна ідентичність як усвідомлення індивідом своєї статевої належності, як суб'єктивне осмислення, переживання статевої ролі, яке виявляється у єдності статевого усвідомлення та поведінки. На молодший шкільний вік період припадає остаточне формування гендерної ідентичності особистості дитини.

Соціальні норми, що визначають функції та обов'язки чоловіків і жінок сім'ї та суспільстві, називають статевими ролями. Статева роль - це комбінація всього, що людина робить, говорить, як поводить, щоб відповідати певним нормативам та приписам, прийнятим у даному суспільстві для чоловіків та жінок. Можна сказати, що статева роль - це публічний вияв ототожнення за статтю, статевої ідентичності. Поведінку, яка реалізує ці нормативні очікування або орієнтована на них, називають статево-рольовою. Особливості статево-рольової поведінки зумовлені характером статевих ролей. Перша, домінуюча роль, з якою ідентифікуються дівчатка, є роль мами, її образ стає частиною особистості дівчини і формує в неї образ материнства та відповідну статево-рольову поведінку. Дитячий ідеал матері певною мірою опосередковує статево-рольову поведінку хлопця - з мамою він підсвідомо порівнює свою подругу, наречену, дружину - матір своїх дітей.

Отже, статева роль - це система нормативів та приписів щодо поведінки чоловіків та жінок, прийнятих у певному соціальному оточенні. Ці неписані правила настільки органічно входять у зміст спілкування і характер взаємин людей, що ми їх помічаємо лише тоді, коли чиясь поведінка виходить за межі загальноприйнятої. Поведінку, яка узгоджується з прийнятим у даному суспільстві розподілом статевих ролей, називають статево-типизованою. Це - генералізоване, узагальнене уявлення про "типово" жіночу або "типово" чоловічу рольову поведінку. В узагальненому вигляді вони існують як маскулінні та фемінні риси. На ранніх етапах онтогенезу статево-типизовані взірці поведінки беруть активну участь у формуванні концепції Я, яка потім збагачується. Саме тому В.Є.Каган розрізняє статево-ідентичність (порівняння з ідеалом, стереотипом, наслідування моди) та соціально-статево-ідентичність (соціальні ролі). Оскільки чоловіки та жінки в сучасному соціумі виконують,

здебільшого, різні ролі, то статево-типізованою поведінкою чоловіків вважають ту, яка базується на їхньому соціальному статусі, успіхах у професійній діяльності, а для жінок ту, яка характеризує їхню роль у сім'ї - матері, виховательки, охоронниці домашнього вогнища. Ряд учених вважає, що статево-типізована поведінка зумовлена, насамперед, природними властивостями жіночого та чоловічого організмів і в останню чергу - соціальними установками та очікуваннями.[16].15

1.3.Психологія гендерних відмінностей

Гендерні стереотипи, які протиставляють маскулінні та фемінні властивості як задані природою, відчутно впливають на масову свідомість, стають підсвідомим мірилом нормальності/ненормальності поведінки, їх експлуатують засоби масової інформації, літератори, батьки і вчителі. Пропаговані ними особистісні риси, інтереси дівчаток і хлопчиків, як правило, не мають нічого спільного з реальністю. Страх громадського осуду стримує хлопчика від вияву ніжності та співчуття сестричці, а вона з усіх сил старається вдавати із себе боягузку, аби лише не бути серед дівчат «білою вороною». Загалом, уже в дитячому віці їм нав'язують взаємодоповнюючі психологічні характеристики (див. Додаток 1). Протиставлення «чоловічого» і «жіночого», на думку І. Кона, є однією із загальних парних опозицій людської психіки. Уявлення про «жіноче» і «чоловіче» в стилях поведінки, рисах характеру, сімейному і соціальному статусі пронизують як особистісні очікування, так і культуру загалом. «Стосунки чоловіка та жінки завжди і скрізь, в усіх сферах діяльності нагадують взаємини вершника і коня. Тому хлопчикам слід надавати більш самостійності, а дівчат, навпаки, дресирувати дисциплінувати» [21; 120.]. Психологічні відмінності чоловічих і жіночих занять сприймаються багатьма як вроджена схильність, наслідок еволюції біологічної природи чоловіка і жінки, а не результат засвоєння соціальних ролей. «Дійсною причиною відмінностей є не статеві приналежності, взята сама по собі, а ті відмінності в соціальному

статусі та статевої ролі, які задані історичними формами взаємовідносин чоловіка та жінки» [1;70-78.].

Для підтвердження біологічної чи соціальної детермінованості психологічних відмінностей статей необхідно з'ясувати наскільки великою є різниця між ними, в якому віці й чому вони з'являються, що є спільного і відмінного у чоловічій і жіночій психології.

Самовпевненість здебільшого приписують чоловікам, а дефіцит її — жінкам. Вважається, що вона у чоловіків розвинута значно сильніше, ніж у жінок, і похитнути її досить важко. На цій підставі був зроблений хибний висновок, що чоловіків важче вмовити, вони важко піддаються сугестивним впливам (навіюванню). Експериментальні дані засвідчили, що вони справді більш самовпевнені, ніж жінки, у яких частими є занижена самооцінка, закомплексованість. Психологи підкреслюють, що самовпевненість утверджується в чоловічій психології завдяки очікуванням соціуму, який безжалісно висміює сумніви, вагання чоловіків, всіляко заохочує їхню непохитність і рішучість. Тому представники чоловічої статі намагаються видаватися радше самовпевненими, ніж невпевненими в собі.

Відомо, що характер діяльності, її успішність змінюють образ Я, підвищують самооцінку. Соціальні проблеми жіноцтва таяться, на думку багатьох учених, у дисгармонійному розвитку їх Я. За твердженням І. Кона, внаслідок більш раннього статевого дозрівання образ Я дівчинки швидше потрапляє під вплив само- і взаємооцінювання, що зумовлює вищу *рефлексивність, мрійливість, більшу залежність від соціальних очікувань*. [19.]

«Синдром залежності» є одним із проявів суперечностей в образі Я дорослої жінки. Він проявляється у слабкості меж Я, дифузній самоідентичності, а внаслідок цього — у маніпулятивному стилі спілкування з жінкою її чоловіка, дітей, керівництва. Саме дифузна гендерна ідентичність, на думку вчених, зумовлює виникнення у багатьох жінок, які працюють, почуття провини, внутрішнього конфлікту між Я-мати, дружина та Я-спеціаліст. Прихильники традиційної сім'ї доводять, що ці ролі несумісні, їм заперечують ті, хто орієнтується на партнерство, рівність статей.

Дослідження свідчать, що задоволеність життям, собою, сім'єю, чоловіком у жінок, які працюють, вища, ніж у домогосподарок, які оцінюють себе лише в ролі господині й матері, їх частіше вражає синдром «домогосподарки»: мають низьку самооцінку, переживають тривожні та депресивні стани, відчувають самотність, залежність. Це породжує хронічне невдоволення собою, потребу в психологічній підтримці.

Прихильники традиційних поглядів на жінку вважають *тривожність* якістю, яка засвідчує «силу» чоловічої статі і «слабкість» жіночої. Справді, люди з високим рівнем тривожності є відповідальними, але нездатними на вчинки, чітку лінію власної поведінки. Вони надто сором'язливі, всього і всіх побоюються, їх переслідує невпевненість, переживання, що вони чогось не зможуть, з чимось не справляться, кудись не встигнуть. Поширеною є думка, що дівчатка, дорослі жінки значно тривожніші, а тому сором'язливіші, ніж хлопчики, чоловіки. Цю особливість «жіночої поведінки» часто підтверджують психологічні дослідження. Однак особливої різниці щодо рівня особистісної і ситуативної тривожності чоловіків і жінок учені не зафіксували. Одне із стереотипізованих уявлень про більшу тривожність жінок щодо своєї зовнішності було спростоване шведськими експериментаторами, які прихованою камерою, встановленою біля дзеркала в одному із універмагів, фіксували частоту заглядань у нього чоловіків і жінок. Виявилось, що протягом дня у дзеркало глянуло 412 жінок і 778 чоловіків [29].

Емоційну чуйність, *сензитивність* жінок до психологічного стану іншої людини вважають класичними фемінними, а *емоційну стриманість* чоловіків — маскуліною властивостями. Вони адекватні емоційним ролям жінок та інструментальним — чоловіків. Уявлення, що чоловіки є емоційно-глухими індивідами, породжене стереотипом. Проте традиційне виховання, стереотипізована соціалізація розвиває у них, на думку Рональда Лівента, так звану «нормативну чоловічу алекситимію», тобто нездатність розуміти емоційні відтінки взаємин. Вони, як правило, зазнають значних психічних травм унаслідок раннього психологічного відокремлення від матері, що зумовлює дефіцит інтимних переживань, емпатії, здатності встановлювати

емоційно близькі стосунки з партнером. Цю травму посилює процес гендерної соціалізації, під впливом якого хлопчиків вчать притлумлювати переживання, почуття, уникати виявів ніжності, вразливості.

Спорідненою з емоційною чуйністю є *емпатійність* і пов'язані з нею схильність опікати, доглядати когось, яку вважають органічно жіночою якістю, успадкованою від інстинктивної природи жінки-матері. Орієнтація на опікуючу поведінку, здатність до емпатійної реакції є типовим очікуванням щодо поведінки жінки. Американський психолог Елліс Іглі вважає, що розподіл ролей і відповідних особистісних якостей у більшості культур відбувається саме на основі гендерної ознаки. У сім'ї і суспільстві жінкам традиційно належать опікуючі ролі, які передбачають передусім здатність до емпатії. Наслідком такого розподілу праці між чоловіками і жінками є посилення очікувань, пов'язаних із певною гендерною роллю: суспільство сподівається, що чоловікам і жінкам будуть притаманні якості, які відповідатимуть їхніми ролям. Згідно з цими очікуваннями жінки мають бути турботливішими, дружелюбнішими, експресивнішими та чутливішими.

Дослідження засвідчують зв'язок між традиційно чоловічими цінностями та нездоровим способом життя. Відмінності щодо *стану здоров'я* різняться більше в межах жіночої популяції, ніж між чоловіками і жінками. Бідність зумовлює ранню смертність осіб обох статей.

Якщо одружені чоловіки виявляють вищі показники здоров'я, то для жінок ця кореляція є несуттєвою. Для них зі станом здоров'я пов'язана якісна оцінка шлюбу, вдовolenість ним. Дослідження свідчать, що стрес загострює у жінок симптоми ревматоїдного артриту за винятком тих, хто має дружні стосунки зі своїми чоловіками. Жінки, яким їхні чоловіки допомагали справлятися з больовим синдромом, відзначали більшу кількість симптомів полегшення, ніж жінки, які справлялись із болем самотужки.

У деяких описах жінка в психологічному розумінні виглядає неповноцінною, примітивною істотою: «Чоловік живе свідомо, – жінка – ні», «Жінка не відчуває жодного потягу до істини, звідси її несерйозність,

безвідповідальне ставлення до мислення» [8; 186]. «Вона позбавлена добродетності, вона – аморальна, низька» [8, 120].

На противагу поширеному стереотипу, що чоловіки люблять хворіти, перебільшують симптоми розладу стану свого здоров'я, експериментальні дослідження засвідчили, що більшість з них схильні приховувати свій біль і слабкість, оскільки сприймають захворювання як загрозу їхній маскулінності. Тому на прийомі у лікаря вони розпитують менше і отримують більш схематичну і стислу інформацію про захворювання від професіоналів, ніж жінки. Пасивні чоловіки і в процесі терапії. Лікування вони розцінюють як чийсь обов'язок дбати про них, а не як власні зусилля щодо підтримання здоров'я.

Враховуючи відсутність гендерних відмінностей у вербальних, математичних, лідерських здібностях тощо і те, що існуючі відмінності (наприклад, у просторових здібностях) залежать від досвіду, тренування, можна дійти висновку про відсутність разючої відмінності у психології статей. *Індивідуальні розрізнення можуть бути значно більшими у межах однієї статі, ніж між ними.* Водночас не можна ігнорувати зумовлені соціально-культурними впливами особистісні властивості в межах однієї статі.

Суттєва відмінність між ними пов'язана передусім із різними репродуктивними ролями, адже тільки жінка здатна завагітніти, виносити дитину в своїй утробі, народжувати, годувати немовля груддю. Та навіть ці відмінності стають в сучасному світі все більше «гендерно опосередкованими». Йдеться про парність статей у плануванні сім'ї, у забезпеченні нормального перебігу вагітності, про присутність чоловіків під час народження дитини, участь в догляді за немовлям.

Висновок до розділу 2

Процеси гендерно-рольової соціалізації чоловіків і жінок мають багато відмінностей. Для жінки, згідно з історично сформованими патріархальними стереотипами, які, не зважаючи на суспільний прогрес, ще мають місце,

переважає орієнтація на сім'ю та сімейні цінності, ведення домашнього господарства тощо. Для чоловіка, згідно тих самих стереотипів, нормативно бажаною є більша активність за межами сім'ї: професійна діяльність, суспільна активність. Не даремно, існує поговорка, що "для жінки сім'я - це друга робота, а для чоловіка робота - це друга сім'я". Згідно з таким розмежуванням важливою умовою самореалізації для жінки вважається успішний і вчасний шлюб. Жінка, яка не створила сім'ю, вважається невдахою, її називають "старою дівою". Чоловіка, який ніколи не одружувався, ніхто не називає невдахою, і для нього немає відповідного прізвиська. З іншого боку, успішність самореалізації чоловіка пов'язується з його кар'єрою, часто зі статусом в суспільстві.

Такі стереотипи впливають на свідомість дитини, що тільки починає шлях в суспільному житті. Так, дівчатка часто ростуть з переконанням, що вони не можуть бути такими цінними працівниками в професійній сфері, як чоловіки, що впливає на самооцінку і певною мірою "виправдовує" той факт, що серед жінок дуже мало лідерських ролей (тим менше, чим вище статус цієї ролі). За результатами деяких досліджень, дівчатка в школі мають більш низькі оцінки з математики, ніж хлопчики, не тому, що мають нижчі математичні здібності, а тому, що мають занижену самооцінку в цій сфері і стикаються з відповідними очікуваннями педагогів. Якщо врахувати, що існують цілком реальні соціальні і економічні умови, що закріплюють такі перекоси, то стає цілком зрозумілим, що існує серйозна соціально-психологічна проблема, пов'язана з соціально-психологічною самореалізацією жінки. Ці проблеми спричинили появу численних феміністичних рухів, покликаних допомогти жінкам в подоланні цих труднощів.

Процес розвитку гендерних ролей, як соціально зумовлених моделей статевої ролі та статево-рольової поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією, одним із найістотніших складників якої є рольова, зокрема й гендерно-рольова (чи гендерна) соціалізація. У процесі статево-рольової соціалізації підліткової стадії належить особливе місце, тому що саме на цей період припадає

формування зрілої гендерної ідентичності. В механізм гендерної ідентичності в умовах гендерної субкультури включаються такі фактори, завдяки яким гендерна поведінка стає одним із головних параметрів оцінки дитини. Це стає вирішальною умовою досягнення зрілості гендерної ідентичності. Зріла гендерна ідентичність – це статус людини, яка на основі самостійного рішення й висновків досягла стабільного визначення й усвідомлення себе як чоловіка або жінки, прийняла себе цілком через гендерну поведінку, яка відповідає її біологічній статі. Молодший шкільний вік, це стадія статево-рольової соціалізації виявляється вирішальною у формуванні гендерного типу особистості. Це обумовлюється тим, що у в цей період формується зріла гендерна ідентичність як усвідомлення індивідом своєї статевої належності, як суб'єктивне осмислення, переживання статевої ролі, яке виявляється у єдності статевого усвідомлення та поведінки. На цей період припадає остаточне формування гендерної ідентичності особистості підлітка.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

2.1. Програма експериментального дослідження статево-рольової ідентичності у дітей молодшого шкільного віку

Загальна програма експериментального дослідження зазвичай складається з таких підструктур:

I. Методологічний розділ.

1. Викладення проблемної ситуації.
2. Визначення об'єкту та предмету дослідження.
3. Підбір інструментарію.
4. Визначення мети та завдання дослідження.
5. Визначення або інтерпретація основних понять.
6. Висунення гіпотези.

II. Методичний (процедурний) розділ.

1. Визначення генеральної сукупності.
2. Розробка та підстави для визначення вибірки.
3. Аналіз отриманої інформації.
4. Висновок, визначення можливих напрямів практичного застосування результатів.

Базуючись на такій структурі ми створили власну програму дослідження статево-рольової самоідентичності у Програма експериментального дослідження статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку.

Проблема: Ідентичність – одна з найсуттєвіших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість. Рольова ідентичність – це ідентичність, зумовлена соціальними ролями, тобто культурно-прийнятними соціальними очікуваннями до відповідних видів поведінки, характерних для певних соціальних позицій. Статева ідентичність, яку можна вважати однією з найістотніших із усіх рольових ідентичностей, пов'язана із розділенням людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням належності людини до тієї чи іншої статі. Виділяється ще й гендерна ідентичність. Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то гендерна полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією). З огляду на актуальність проблеми ми маємо на меті дослідити особливості статево-рольової самоідентичності сучасних підлітків.

Об'єкт дослідження – гендерні стереотипи.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості гендерних стереотипів у дітей молодшого шкільного віку

Мета дослідження полягає у визначенні соціально-психологічних особливостей гендерних стереотипів у дітей молодшого шкільного віку, шляхом оптимізації їх впливу на становлення статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що у становленні статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку значна роль належить соціально-психологічним чинникам, серед яких провідну роль відіграє найближче оточення (сім'я, школа, однолітки), а також особливості та зміст навчально-виховного процесу. Тому спеціально побудовані корекційні заняття

можуть суттєво вплинути на зміну традиційних гендерних стереотипів та настанов учасників навчально-виховного процесу, що допоможе гармонізувати процес становлення статево-рольової ідентичності у дітей молодшого шкільного віку.

Відповідно до поставленої мети та гіпотези були визначені такі завдання дослідження:

2. Аналіз теоретичних аспектів вивчення гендерних особливостей дітей молодшого шкільного віку

4. Дослідження теоретичних основ поняття статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку;

5. Експериментальне дослідження статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку;

Генеральна сукупність:

Дослідження проводилось серед учнів 3-4-х класів ЗОШ №72 м. Запоріжжя. Кількість опитуваних становить 43 дитини молодшого шкільного віку.

Інструментарій: Для дослідження були підібрані три методики, які дають змогу різнобічно дослідити об'єкт нашої дипломної роботи, оскільки дозволяють виявити як усвідомлені, так і приховані стереотипи на власну гендерну роль.

2.2. Результати дослідження відповідно до використаного інструментарію

2.2.1. Проективна методика «Якими я уявляю справжніх чоловіка і жінку»

Попередні теоретичні узагальнення свідчать, що в процесі розвитку особистості рівень маскулінності серед дівчат підвищується, а рівень жіночності знижується за всіма показниками. У хлопчиків спостерігається протилежна несприятлива тенденція.

Нашим завданням було: дослідити уявлення підлітків про мужність і жіночість.

Дослідження проводилося серед учнів 3-х класів. Їм було запропоновано протягом 20 хвилин написати короткий анонімний твір «Якими я уявляю справжніх чоловіка та жінку».

Аналіз творів школярів дозволив виділити 6 тем, в яких певною мірою виявлялось розуміння ними маскулінності і фемінності:

1. Особливості зовнішнього вигляду.
2. Трудова діяльність, якості, пов'язані з роботою.
3. Ерудованість, інтелектуальні особливості, інтереси.
4. Традиційне розуміння жіночості і чоловічих рис.
5. Сімейно-побутова сфера, опис особи чоловічої статі як батька, чоловіка; жінки – як дружини, матері.
6. Міжстатеві стосунки.

Всі перераховані теми відображають головні сфери життєдіяльності людини – сім'я, робота, спілкування, в яких проявляються її психологічні особливості, якості особистості та стиль поведінки.

Щодо традиційного розуміння чоловічих рис, то респондентами були зазначені наступні: хоробрість, відважність, розсудливість, комунікабельний, рішучість, дотепність, цілеспрямованість, порядність, освічений. Традиційне бачення жіночості можна простежити на таких характеристиках: привітна, приємна, розумна, вихована, цілеспрямована, начитана, комунікабельна, інтелігентна. Варто також зазначити, що шкідливі звички є негативною рисою образу сучасної людини, про це засвідчили 60% опитуваних.

У відповідях цікаво простежується тенденція до фемінізації („розкріпачення жінок”), насамперед в інформації, яка стосується трудової діяльності. 45% респондентів жіночої статі наголосили на тому, що жінка обов’язково повинна мати роботу (в ідеалі – високооплачувану з перспективою кар’єрного росту), для того, щоб забезпечити собі належний рівень життя. Маскулінізація (23%) жінок також яскраво простежується у думках про те, що жінка має бути мужня, сильна духом, мати вольовий характер, оскільки бажання покластися на чоловіка можуть не виправдатись (див. Рис. 3.1).

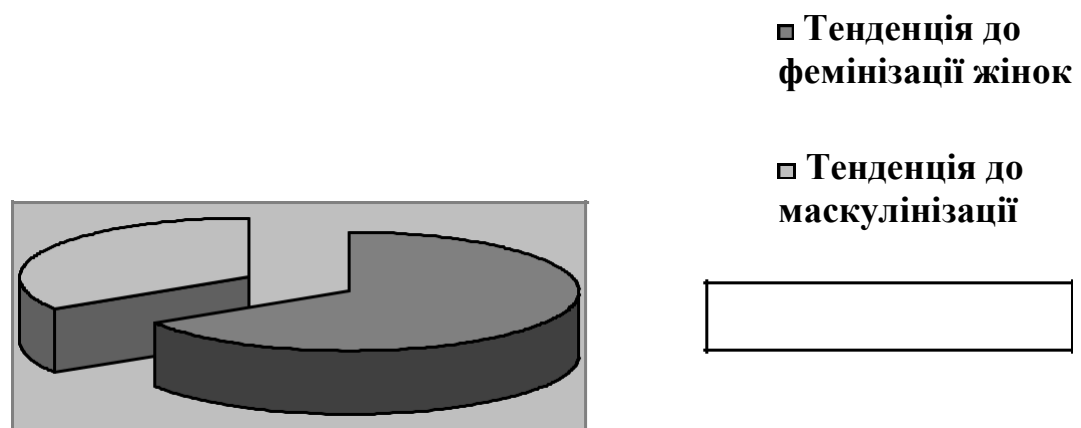

Рис. 3.1. Розподіл тенденцій до фемінізації і маскулінізації

Щодо вимог до зовнішнього вигляду, то, на думку переважної більшості респондентів, жінка має слідкувати за собою, бути охайною, елегантною, доглянутою, слідкувати за модою. Еталон чоловічої краси включає такі необхідні компоненти: врода, спортивна фігура, стильний одяг.

Стосовно сімейно-побутової сфери, то у відповідях респондентів прослідковується стереотипне зображення: чоловік – голова сім’ї, який має роботу, дбає про родину (30%); жінка – гарна дружина та турботлива матір (45%). Але поряд з цим було відзначено, що домашньою працею має опікуватись не лише дружина, а й чоловік (25%). Водночас дружина не повинна

обмежувати себе лише виконанням роботи по господарству і піклуванням про домашнє вогнище, вона має досягати успіхів і на робочому місці, прагнути до самовдосконалення, про це засвідчили 40% опитуваних.

Висновок: У поглядах на жіночність і чоловічість проявилися відмінності позитивних і негативних еталонів маскулінності і фемінності. Негативний еталон – конкретний образ того, якими якостями не повинні володіти сучасний чоловік (не зловживає алкоголем, наркотиками, не застосовує фізичну силу проти жінки) та жінка (не палить). Зіткнення двох образів породжує конфліктну систему вимог: ідеалізованих і невизначених, з однієї сторони, і надзвичайно низьких, обмежених виконанням елементарних норм поведінки – з іншої. Ця конфліктна система вимог може негативно вплинути на формування адекватних уявлень про фемінність-маскулінність і в кінцевому результаті викривити нормальний процес становлення психосексуальної ідентичності.

2.2.2. Рисунковий тест «Намалюй людину»

Цей тест являє собою проєктивну методику вивчення особистості. Вперше він був розроблений у 1948 році К. Махвер і призначався для визначення рівня інтелектуального розвитку дітей і підлітків при допомозі виконаного ними малюнка людини. Сьогодні тест дозволяється використовувати для дослідження як дітей, так і дорослих; допускається групове дослідження.[7].

Досліджуваному пропонується олівцем на чистому листі паперу намалювати людину (ми для отримання спеціальної інформації не уточнювали її стать).

При інтерпретації отриманих даних ми виходили з ідеї про те, що малюнок є вираженням «Я» досліджуваного. Значна увага приділялася аналізу різноманітних деталей малюнка, перш за все особливостям зображення основних частин тіла, які часто оцінюють відповідно до психоаналітичної символіки (Див. Додаток 6).

На початку зупинимося на кількісному аналізі результатів.

У дослідженні взяло участь 43 учні віком 9-11 років. Стать людини, яку слід зобразити, спеціально не уточнювалася. Але за статтю малюнки розподілилися таким чином: 42% досліджуваних намалювало людину жіночої статі, 56% – чоловічої, 9% – намалювали представників обох статей, 2% дітей відмовилися виконувати це завдання, хоча дві попередні методики не викликали у них труднощів. Такий розподіл малюнків можна тлумачити наступним чином: уявлення про рівність статей засвідчили 9% респондентів (малюнок і чоловіка і жінки), неусвідомлену перевагу чоловічої статі над жіночою.

Розглянемо детально чим відрізнялися зображення дівчат і хлопців.

В одноковому співвідношенні за гендерною ознакою розподілилися такі особливості зображення, як: розміщення голови людини в профіль, в той час як тулуб розміщено в анфас (це інтерпретується як тривога, викликана соціальним оточенням та потребою в спілкуванні) – по 5%; покати плечі (відчай, похмурість, занепад духу, почуття вини, недостатність життєвої активності) – по 12%. Як бачимо, ці характеристики не несуть гендерного навантаження, що частково підтверджує валідність дослідження. Ще одна характеристика – вузькі плечі (по 7% досліджуваних обох статей) свідчить про відчуття малоцінності, маловартості. Те, що така характеристика поділилася по рівну, може означати, що вона не залежить від статі, швидше від індивідуальної самооцінки.

У зображеннях дівчат превалюють такі ознаки. Крупні плечі (у дівчат – 9%, у хлопців – не спостерігається – можливо тому, що малюнки хлопців носять яскраво виражений маскулінний характер, де широкі плечі не виділяються): таке зображення свідчить про усвідомлення власної великої сили або надто великою потребою у владі. Це підтверджує результати попередньої проєктивної методики щодо того, що сьогодні дівчата рідко сподіваються на силу і підтримку чоловіків, прагнуть самостійно крокувати по життю. «Угловаті» плечі зобразили у своїх малюнках 16% і 9% дівчат і хлопців відповідно, що є ознакою надмірної обережності, захисту. Те, що ця характеристика переважає у

дівчат свідчить про переживання ними власної беззахисності. Різко розрізняється тенденція малювати «прямокутний» тулуб

– у 19% дівчат проти 0% хлопців. Це є **прямим свідченням відчуття мужності**. Крім того в зображеннях дівчат сильно підкреслюється (виділяється): обличчя (надмірний інтерес до свого зовнішнього вигляду) – 35% проти 23%; вуха (чуттєвість до критики, можливі слухові галюцинації)

– 9% проти 2%; очі – 39,5% проти 37%. Ці риси обличчя є рецепторами зовнішніх стимулів і характеризують сенсорний контакт з дійсністю. Те, що вони переважають у жіночої статі, є свідченням чуттєвості жінок. Сам характер малюнку у дівчат значно менший за розмірами, ніж у хлопців. Це говорить про емоційність, тривожність, відчуття дискомфорту. Одночасно малюнки дівчат явно переважають кількістю (іноді надмірною) деталей. Це інтерпретується як невміння обмежити себе, вказує на вимушену потребу налагодити ситуацію, на надмірне піклування про середовище. Такі ознаки можна вважати проявами гендерних стереотипів, які можуть призвести до переживання депресій і подальших психічних розладів.

У зображеннях чоловіків переважають такі ознаки, часто протилежні до розглянутих вище. По-перше, мала голова (7% проти 5%). При врахуванні того, що всіх цих чоловіків малювали особи жіночої статі, можна зробити висновок про прописування протилежній статі інтелектуальної недостатності. Це говорить про фемінізацію жінок вже в підлітковому віці. Значною перевагою володіють зображення карикатур на хлопців (12%) проти 5% карикатур на дівчат. Науковці тлумачать цю ознаку як притаманне підліткам переживання власної неповноцінності і відокремленості. Також може виражати ворожість, самопрезирство. Це підтверджується ще одним показником – замалий тулуб зобразили 18,6% хлопців (проти 7% дівчат). По розмірах серед чоловічих зображень переважають великі, що говорить про марнославство, експансивність, схильність до пихи. Такі характеристики часто відносять до помилкових стереотипів маскуліності. Цікавим є факт, що на обличчі у хлопців

яскравіше виділені довгі вії (19% проти 7% у дівчат) і волосся (42% проти 39,5%). Довгі вії говорять про кокетливість, схильність зваблювати, демонструвати себе. Волосся ж є ознакою мужності, хоробрості, сили і прагнення до неї.

Висновок: Дані, отримані в результаті цієї методики, корелюють із отриманими попередньо і повністю підтверджують тезу щодо наявності неусвідомлених, прихованих уявлень про різницю статей. Окремо слід зазначити, що статево-рольова самоідентифікація у дітей молодшого шкільного віку в цілому відповідає загальним уявленням про чоловіка і жінку. Однак, прослідковується негативна тенденція до маскулінності дівчат і фемінності хлопців. Така ситуація вимагає створення цілеспрямованої системи роботи по насадженню позитивних уявлень про функції і особливості статусу чоловіка і жінки в суспільстві.

2.2.3. Опитування «Основні риси характеру в залежності від статі»

Головною метою цього дослідження є встановлення наявності (або відсутності) однакості думок хлопців і дівчат щодо основних характеристик чоловіків і жінок.

Для проведення цього дослідження нами була розроблена анкета, в якій респонденти повинні були оцінити різницю між хлопцями та дівчатами за рядом параметрів (Див. Додаток 2).

Бланк анкети містив сім статусних і особистісних характеристик, ступінь вираженості яких потрібно було паралельно оцінити для хлопців і дівчат за семибальною шкалою лайкертівського типу. В анкеті пропонувалося вказати вік і стать респондента і давалась наступна інструкція: У цій таблиці слід окреслити ту цифру, яка, на Вашу думку, відповідає інтенсивності прояву даної ознаки у хлопців і дівчат. 1, 2 – слабкий прояв; 3, 4, 5 – середній прояв; 6, 7 – сильний прояв ознаки. Для оцінювання пропонувалися такі характеристики:

інтелект, соціальний статус, воля, конфіденційність, вірність у коханні, кар'єризм, амбіційність. В анкеті пропонувалося дати відповідь на питання: "За якою ознакою, на Ваш розсуд, хлопці і дівчата відрізняються сильніше?"

Вибірку дослідження склали 21 хлопець і 22 дівчини у віці 9-11 років, учні Запорізької школи № 72.

Процедура обробки результатів полягала у визначенні середніх показників оцінок вираженості кожної якості у хлопців і дівчат окремо. Ці показники наводяться в табл. № 1 і № 2.

Таблиця 3.1.

Середні результати оцінки характеристик хлопцями

Хлопці	Параметр	Дівчата
6	Інтелект	4
6	Соціальний статус	5
6	Воля	4
5	Конфіденційність	3
4,5	Вірність у коханні	4,5
6	Кар'єризм	4,5
5	Амбіційність	5

Таблиця 3.2.

Середні результати оцінки характеристик дівчатами

Хлопці	Параметр	Дівчата
5	Інтелект	5
5,5	Соціальний статус	5
5,5	Воля	5
5,5	Конфіденційність	4
5	Вірність у коханні	5,5
5,5	Кар'єризм	5
5	Амбіційність	5,5

Як видно з табл. 3.1, хлопці схильні визнати рівність за вираженістю таких рис, як амбіційність і вірність у коханні, тоді як усі інші характеристики розглядаються як більш характерні для хлопців, причому за такими показниками, як інтелект, воля і конфіденційність, різниця середніх показників досягає двох балів.

Згідно з даними табл. 3.2, для дівчат характерна більш зважена оцінка відмінностей між статями. На їх думку, дівчатам у дещо більшій мірі, ніж хлопцям, притаманні амбіційність і вірність у коханні, але дівчата дещо

поступаються за такими показниками, як кар'єризм, соціальний" статус і вольові характеристики. Дівчата визнають, що істотно поступаються хлопцям за такою характеристикою, як конфіденційність.

Наше дослідження зафіксувало взаємне визнання переваги хлопців у таких галузях, як кар'єризм, соціальний .статус, вольові характеристики хоча, хлопці оцінюють цю різницю як більш значиму, ніж дівчата. Разом із тим дослідження виявило згоду між статями, що хлопці і дівчата максимально відрізняються за конфіденційністю. Саме на цю характеристику найчастіше вказували респонденти, як на характеристику, за якою хлопці і дівчата відрізняються найбільше.

Висновок: Цей етап дослідження дав змогу зафіксувати на рівні міжособистісних установок факт наявності збігання поглядів між статями на характер відмінностей між хлопцями і дівчатами. Його результати узгоджуються з результатами попередніх методик, що підтверджує достовірність отриманих даних. Цікавим отриманим результатом дослідження виявилася тенденція до переоцінки хлопцями власних рис на фоні недооцінки володіння ними дівчат. Ставлення дівчат є більш урівноваженим і справедливим.

Висновок до розділу 3

У поглядах на жіночність і чоловічість, за результатами експериментального дослідження, проявилися відмінності позитивних і негативних еталонів маскулінності і фемінності. Негативний еталон – конкретний образ того, якими якостями не повинні володіти сучасний чоловік та жінка. Щодо традиційного розуміння чоловічих рис, то респондентами були зазначені наступні: хоробрість, відважність, розсудливість, комунікабельний, рішучість, дотепність, цілеспрямованість, порядність, освічений. Традиційне бачення жіночості можна простежити на таких характеристиках: привітна, приємна, розумна, вихована, цілеспрямована, начитана, комунікабельна,

інтелігентна. Варто також зазначити, що шкідливі звички є негативною рисою образу сучасної людини, про це засвідчили 60% опитуваних.

За даними дослідження хлопці схильні визнати рівність за вираженістю таких рис, як амбіційність і вірність у коханні, тоді як усі інші характеристики розглядаються як більш характерні для хлопців, причому за такими показниками, як інтелект, воля і конфіденційність, різниця середніх показників досягає двох балів, для дівчат характерна більш зважена оцінка відмінностей між статями, дівчатам у дещо більшій мірі, ніж хлопцям, притаманні амбіційність і вірність у коханні, але дівчата дещо поступаються за такими показниками, як кар'єризм, соціальний статус і вольові характеристики. Дівчата визнають, що істотно поступаються хлопцям за такою характеристикою, як конфіденційність.

Дослідження зафіксувало взаємне визнання переваги хлопців у таких галузях, як кар'єризм, соціальний статус, вольові характеристики хоча, хлопці оцінюють цю різницю як більш значиму, ніж дівчата. Разом із тим дослідження виявило згоду між статями, що хлопці і дівчата максимально відрізняються за конфіденційністю. Саме на цю характеристику найчастіше вказували респонденти, як на характеристику, за якою хлопці і дівчата відрізняються найбільше.

ВИСНОВКИ

На сьогодні в психологічній науці досить чітко проводиться межа між психологією статі та гендерними дослідженнями: «теоретико-методологічними засадами психології статі виступає біодетерміністична парадигма, а основою гендерних досліджень в психології є парадигма соціально-конструктивістська», відповідно до якої видається можливим твердження і про розмежування статево-рольової та гендерної ідентичності особистості, що є наслідком процесу гендерної соціалізації (або розуміння їх тотожними). віковий період є важливим етапом становлення статево-рольової ідентичності, бо саме у цьому віці відбувається активне усвідомлення суті своїх ставлень до інших людей та самого себе, розширюється й уточнюється статево самовизначення. Саме у дітей молодшого шкільного віку, як підкреслюється науковцями, відбувається становлення статево-рольової ідентичності, яка є внутрішнім переживанням своєї статевої належності, набуттям гендерної ролі й уподібненням до неї, своєрідною єдністю статевого самоусвідомлення і поведінки.

Молодший шкільний вік визначає подальший розвиток особистості, орієнтацію на справжні зразки Я-чоловіка і Я-жінки в нових змінних умовах, наповнення їх егалітарними цінностями, якими передбачено формування гендерної самосвідомості, статевої „Я-концепції” та статево-рольової ідентичності.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується формуванням нових поглядів та уявлень на типово жіночі та чоловічі ролі, усталенням паритетних відношень у статево-типовій поведінці обох статей, стосуються процесу становлення творчої, активної, самодостатньої, незалежної від статі, андрогінної особистості.

у В роботі здійснено теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми процесу статево-рольової ідентичності особистості. У

становленні статево-рольової ідентичності дітей, значна роль належить соціально-психологічним чинникам, серед яких провідну роль відіграє найближче оточення (сім'я, школа, однолітки), а також особливості та зміст навчально-виховного процесу. Тому спеціально побудовані корекційні заняття можуть суттєво вплинути на зміну традиційних гендерних стереотипів та настанов учасників навчально-виховного процесу, що допоможе гармонізувати процес становлення статево-рольової ідентичності у дітей молодшого шкільного віку.

2. Визначено основні соціально-психологічні чинники, гендерні аспекти, які впливають на становлення статево-рольової ідентичності у молодшому шкільному віку. Формування гендерної ідентичності – одне із головних завдань розвитку особистості у цьому віці, а її зміст залежить від соціальних очікувань соціуму. Становлення гендерної ідентичності дитини проходить в умовах соціалізації із акцентом на відтворення домінуючої гендерної культури – це свідчить про її соціокультурне формування.

3. Проведено експериментальне дослідження статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку. Результати експериментального дослідження підтвердили гіпотезу про те, що у поглядах дитини простежується стереотипне зображення чоловіків і жінок у сімейно-побутовій сфері. Ймовірно, цей стереотип сформований саме у родинному середовищі. Підтвердилась також гіпотеза щодо популярності серед дівчат-підлітків філософії фемінізму, насамперед в інформації, яка стосується трудової діяльності. Гіпотеза про те, що тенденцією сучасного суспільства є маскулінізація жінок (набуття чоловічих рис) та набуття фемінних рис чоловіками підтвердилась частково. Респонденти зазначили тенденцію до маскулінізації жінок, але своїми відповідями спростували думки про набуття чоловіками фемінних рис.

Тобто, гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що у становленні статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку значна роль належить соціально-психологічним чинникам, серед яких провідну роль відіграє

найближче оточення (сім'я, школа, однолітки), а також особливості та зміст навчально-виховного процесу. Тому спеціально побудовані корекційні заняття можуть суттєво вплинути на зміну традиційних гендерних стереотипів та настанов учасників навчально-виховного процесу, що допоможе гармонізувати процес становлення статево-рольової ідентичності у дітей молодшого шкільного віку – повністю підтвердилась.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В.В. Половая дифференциация и межличностные отношения в детской группе // *Вопросы психологии*. 1987. №5. С. 70-78.
2. Абрамова Г.С. Вікова психологія / Г.С. Абрамова. М.: Академічний проект, 2001. 320 с.
3. Аверин О.С. Психология человека от рождения до смерти. СПб:
4. Аверін В.А. Психологія дітей і підлітків / В.А. Аверін. СПб., 1998. 250с
5. Аркин Е. А. Дошкільний вік. М., 1988; Академія, 2004. 308 с.
6. Аркін Е.А. Дитина в дошкільні роки / Е.А. Аркін. М.: Просвещение, 1968. 200 с.
7. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. М.:
8. Берн Ш. Гендерная психология. - СПб.: Питер, 2001. 320 с.;
9. Берн Ш. Гендерная психология. - СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 320 с.
10. Божович Л.І. «Особистість і її формування в дитячому віці». М., Просвітництво, 2008. с. 340
11. Бойко О. Гендерные аспекты психического здоровья // *Вопросы психологии* 2005. № 1. С. 110-116
12. Бороздина Л. В. Что такое самооценка? // *Психол. Журнал*. 1992. Т. 13. №4. С. 99 – 100 с.
13. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. СПб.: Издательство «Питер», 2000. 528 с.;
14. Варій М.Й. Загальна психологія: *Навч. посібник* / Для студ. психол. і педагог. К. Центр учбової літератури, 2009. 182 с.
15. Вейнингер О. Пол и характер: Принципиальное исследование: Пер. С.49-55.

16. Власюк Д., Кузьміна К. Гендерні установки щодо протилежної статі в юнацькому віці: когнітивний аспект // *Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Луцьк, 9-10 грудня 2004 р. ВАТ „Волинська обласна друкарня”. С. 36-42.
17. Волков Б.С. Дитяча психологія: Логічні схеми. М., 2002.
18. Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Луцьк, 9-10 грудня 2004 р. ВАТ „Волинська обласна друкарня”. 283 с.
19. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. *Навч. посібник*. Тернопіль: Богдан, 1999. 384 с.
20. Говорун Т.В., Кікінеджи О.М. Гендерна психологія: *Навч. посіб.* – К.:
21. Горностаєв П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // *Основи теорії тендеру: Навч. посібник*. К.: ”К.І.С.”, 2004. С. 132-157;
22. Джерело у пресі: Л.П. Пономаренко. Психологічна профілактика дезадаптації учнів на початку навчання в середній школі. Методичні рекомендації для шкільних психологів. Одеса: Астра-Принт, 1999..
23. Діагностика психічного розвитку дітей. *Посібник з практичної психології*. М .: лінк-ПРЕС, 1997 176 с.
24. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія. *Навчальний посібник*. 2009. – 392с
25. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія . *Навчальний посібник*. 2012. 424 с
26. Еврознак, 2003. 411с.
27. Ельконін Д.Б. Дитяча психологія / Д.Б. Ельконін. М .: Академвидав, 2005. 402 с.
28. Знаков В.В. Половые, гендерные и личностные в понимании моральной дилеммы // *Психологический журнал*. 2004. том.25. № 1. С.41-51.

29. Иванова Н.Л. Структура социальной идентичности: проблема анализа// *Психологический журнал*. 2004. № 1. С.52-60
30. Ильин Е. Н. Дифференциальная психология мужчины и женщины. СПб.: Питер, 2002. 544 с.
31. Клёцина И.С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии // *Вопросы психологии*. 2003. №1. С.61-78.
32. Клещина И.С. Психология гендерных отношений: Теория и практика. СПб.: Алатея, 2004. С.45
33. Кон И. С. Психология ранней юности. М.: Просвещение, 1989. 225с.
34. Кон И. С. Социология личности. М.: Политиздат, 1967. 383 с.
35. Кон И.С. Психология ранней юности. М.: Просвещение, 1989. 256с.;
36. Кон И.С. Психология старшеклассника. М.: Просвещение, 1980.
37. Кон И.С. Психология старшеклассника. М.: Просвещение, 1980.
38. Кон И.С. Сексуальная культура в России. Клубничка на березке. М.: ОГИ, 1997. С.230.
39. Кондрашенко, В.Т. Основи сімейної психотерапії та сімейного психологічного консультування // *Загальна психотерапія* / В.Т. Кондрашенко, Д.І. Донський, С.А. Ігумнов. М.: Изд-во Інституту Психотерапії, 2008. 453с.
40. Кочерга О. Дівчатка: які вони? / О. Кочерга. // *Дошкільне виховання*. - 2007. №3. С. 5 - 6
41. Кочерга О. Хлопчики: які вони? / О. Кочерга. // *Дошкільне виховання*. 2007. №2. С. 5 – 7.
42. Кузнецова О.А. Статеве виховання школярів: *Навч. Посібник* / О.А. Кузнецова. Миколаїв: Вид-во ІЛІОН, 2004. 176 с
43. Кулачківська С.Є. Я - дошкільник. Вікові та індивідуальні аспекти психологічного розвитку / С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір. К.: Нора-Принт, 1996. 180 с.
44. Лисина М. І., Сильвестру А. І. Психологія самосвідомості дошкільнят. Кишинів, 1983. 110

45. Лисина М.І. Спілкування, особистість і психіка дитини. М., 2001.
46. МЕДИУМ, 1995-С. 279
47. Мезеря І.В. Актуальні проблеми статевого виховання / І.В. Мезеря. *Навчально – методичний посібник для самостійної роботи слухачів курсів підвищення кваліфікації - вихователів дошкільних навчальних закладів.* Луганськ: Знання, 2003. 28 с
48. Мухіна В.С. Дитяча психологія / В.С. Мухіна. М. : ЕКСМО-Прес, 2000. 256 с.
49. Мухіна В.С. Дитяча психологія. - М., 1999. - 352 с
50. Мухоморіна Л. Полу – ролеве виховання дітей дошкільного віку / Л. Мухоморіна. - Сімферополь: Кримське навчально-педагогічне державне видавництво, 2001. 92 с.
51. Навчально-методичний посібник / Авт. А. Г. Захаров, К. Н. Коростік, І. Е. Лук'янчик, І. Н. Подгурская Мінськ 2003 УДК 001.нем. М.: Терра, 1992. 480 с.
52. Немов Р.С. Психологія: Учеб. для студ. вищ. пед. навч. закладів: У 3 кн. - 3-е вид. - М, 2000. -608 С.
53. Непомняща Н.І. Становлення особистості дитини 6-7 років / Н.І. Непомняща. М. : Педагогіка, 1992. -150 с.
54. Обухова Л.Ф. Дитяча (вікова) психологія. М., 1995. 263 с.
55. Основи теорії гендеру: *Навчальний посібник.* К.: „К.І.С.”, 2004. 536 с.;
56. Павелків Р. В. Цигипало О.П. Академвидав. Дитяча психологія : *навчальний посібник.* 2011. 376 с.
57. Палій А.А. Особливості статевої ролі уявлень дітей дошкільного віку: Автореф. дис... к. псих. н.: 19.00.07. / АПН України, Інститут психології ім. Г.С. Костюка. К., 1996. - 24 с.
58. Педагогіка. *Навчальний посібник.* - К. : Освіта України, 2009. - 620 с.
59. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: *Навч. посібник для*

студентів вищих навчальних закладів / Т.І. Поніманська. К.: Академвидав, 2004. 456 с

60. Психология личности: *Словарь справочник* / Под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. К.: Рута, 2001. 320 с.39

61. Радина Н., Терешкова Е. Возрастные и социокультурные аспекты гендерной социализации подростков // *Вопросы психологи.* 2006. №5.

62. Резніченко М. Статеве виховання старших дошкільників / М. Резніченко // *Дошкільне виховання.* 2004. №5. С. 45-53.

63. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології. СПб.: ПІТЕР, 1999. 712 с.

64. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології. М.: Педагогіка, 1989. 486 с.

65. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: *навч. посібник*, 2005. 360 с.

66. Сафін В. Ф. устійчивоть самооцінки і механізм її збереження. // *Вопр. психології.* 1975. -№ 3.

67. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. 3–14. Загальна психологія. *Навчальний посібник.* 296 с.

68. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Максименко, С.Д. Соловієнко В.О. Загальна психологія. *Навч. посіб.* К.: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

69. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Вікова психологія. *Навч. посіб.* К.: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.

70. Скрипченко О. В., Огороднійчук З.В. та ін. З.В. Вікова та педагогічна психологія. *Навч. посіб.* К.: Просвіта, 2001. 416 с

71. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: *Навч. посіб.* - К.: Просвіта, 2001. – 416 с.

72. Социальная психология / Ш.Тейлор, Л.Пипло, Д.Сирс. 10-е изд. СПб.: Питер, 2004. 767 с.;

73. Соціально-психологічні чинники становлення статевої ідентичності підлітків Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.М. Городнова; Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. К., 2006. 24 с. укр. info@lib.ua-ru.net;
74. Тищенко С. П. Розвиток внутрішнього світу дитини / В кн: *Виховання дітей дошкільного віку* / За ред Л. Н. Про-Колієнко. К .: Рад. школа, 1991. 368 с. С. 40-83.
75. Тищенко С. П. Розвиток внутрішнього світу дитини / Виховання дітей дошкільного віку / За ред Л. Н. Колієнко. - К .: Рад. школа, 1991. - 368 с. - С. 40-83.
76. Урунтаева Г. А. Дошкільна психологія. М .: Изд. центр "Академія", 1997. 336 с.
77. Чеснокова І. І. Проблема самосвідомості в психології. М., 1977. 144 с.
78. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис /Пер.с англ. М.: Прогресс, 1996. – 341 с.; _
79. «Словник практичного психолога / Упоряд. С.Ю. Головін. »: Харвест; Мінськ; 1998.
80. Gordon Ch. Development of evaluated role identities // *Annual Review of Sociology*. 1976. - V . 2. - P. 405-433. info@lib.ua-ru.net.
-

ДОДАТОК А

Стереотипні психологічні характеристики дівчат і хлопців

Він	Вона
Цікавиться технікою, функціонуванням різноманітних пристроїв, машин, їх реконструкцією, вдосконаленням	Виявляє інтерес до світу людських стосунків, облаштування дому, піклування, лікування, кулінарії, прикрашання
Загартовує характер, тренує силу волі, накачує м'язи	Любить мріяти, фантазувати, стежить за модою, виробляє гнучкість, пластичність рухів, стрункість постави
Любить змагатися, доводить свою правоту кращими результатами, фактами, виявляє наполегливість у подоланні перешкод	Схильна вислуховувати, радити, обговорювати, орієнтована на емоційну підтримку, вирішення морально-етичних проблем
Захоплюється точними та природничими науками, читає історичну або пригодницьку літературу, має кумирів серед	Захоплюється гуманітарними науками, любить читати романтичну літературу, має кумирів серед

<p>видатних спортсменів</p>	<p>музикантів, кіноакторів</p>
<p>Схильний до самостійного прийняття рішень, індивідуальної роботи, не пасує перед труднощами, виявляє здатність вести за собою</p>	<p>Схильна радитися, домовлятися, переконувати, просити дозволу, виконувати завдання у групі, обминає труднощі, займає очікувальну позицію, обирає роль виконавця</p>

ДОДАТОК В

Анкета „Основні риси характеру в залежності від статі”

Привіт, друже!

Ми проводимо дослідження статевої відмінностей між хлопцями і дівчатами. Будемо вдячні, якщо ти щиро і відповідально поставишся до нашого завдання.

Напиши свій вік і стать:

(вік)

(стать)

Будь ласка, напиши у цій таблиці ту цифру, яка, на твою думку, відповідає інтенсивності прояву даної ознаки у хлопців і дівчат:

1, 2 – слабкий прояв; 3, 4, 5 – середній прояв; 6, 1 – сильний прояв ознаки.

Хлопці	Параметр	Дівчата
	Інтелект	
	Соціальний статус	
	Воля	
	Конфіденційність	

Вірність у коханні

Кар'єризм

Амбіційність

Дякуємо!